

3. Kravchenko, V. (1999), *Mistsevi finansy Ukrainy: navch. posib.* [Local finances of Ukraine : tutorial], T-vo «Znannya» Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
4. Panasyuk, S. “High-quality translation of the text of the European Charter of Local Self-Government: the way to real European integration”, available at : <http://vartaprava.com.ua/analitika/problemy-perekladu-evropejskoji-hartiji-mistsevohosamovryaduvannya.html>.
5. Heyda, O. (2012), “Types of territorial communities in Ukraine and the peculiarities of their legal status : general characteristics”, *Yevropeyski perspektyvy*, no. 3, part. 3, pp. 9–13.
6. “Civil Code of Ukraine : scientific-practical commentary”, available at : <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/gk.html>.
7. “On Voluntary Association of Territorial Communities” : Law of Ukraine on 05.02.2015 № 157-VIII, available at : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/157-19/page2>.
8. “Forms of realization by citizens of the right to participate in the management of local affairs”, Ukrainian Public Council, available at : <http://upcouncil.org.ua>.
9. Lypovska, N. “General meeting of citizens: methodology of conduct”, available at : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.
10. “On Approval of Regulation on the Procedure for Conducting Public Hearings in Lviv” : Decision of the Lviv City Council № 2446 on 05.10.2017, available at : [http://www8.city-adm.lviv.ua/inTEAM/Uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/](http://www8.city-adm.lviv.ua/inTEAM/Uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/).

УДК 342.951: 351.82

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ МИТНИХ ПРАВИЛ

Лисогор Ю.Б., аспірант

*Київський національний торговельно-економічний університет,
вул. Кіото, 19, м. Київ, Україна
terminal-kiev@ukr.net*

Статтю присвячено питанню адміністративної відповідальності як різновиду юридичної відповідальності, пов’язаної з правопорушеннями у сфері митного законодавства.

Розглядаються питання деліктних правовідносин, що виникають під час порушення законодавчо закріпленого порядку переміщення товарів і транспортних засобів комерційного призначення через митну територію України, а також митного контролю та митного оформлення товарів і транспортних засобів комерційного призначення.

Констатується наявна правова невизначеність і колізійність окремих положень, присутніх у Митному кодексі України та в інших нормативно-правових актах із питань митної справи.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, юридична відповідальність, митна служба, митне оформлення, кодекс, митна справа.

АДМИНИСТРАТИВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НАРУШЕНИЕ ТАМОЖЕННЫХ ПРАВИЛ

Лисогор Ю.Б.

*Киевский национальный торгово-экономический университет, ул. Киото, 19, г. Киев, Украина
terminal-kiev@ukr.net*

Статья посвящена вопросу административной ответственности как разновидности юридической ответственности, связанной с правонарушениями в сфере таможенного законодательства.

Рассматриваются вопросы деликтных правоотношений, возникающих при нарушении законодательно закрепленного порядка перемещения товаров и транспортных средств коммерческого назначения через таможенную территорию Украины, а также таможенного контроля и таможенного оформления товаров и транспортных средств коммерческого назначения.

Констатируется имеющаяся правовая неопределенность и коллизийность отдельных положений, присутствующих в Таможенном кодексе Украины и в других нормативно-правовых актах в сфере таможенного дела.

Ключевые слова: административная ответственность, юридическая ответственность, таможенная служба, таможенное оформление, кодекс, таможенное дело.

ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR THE VIOLATION OF CUSTOMS RULES

Lisohor Yu.B.

*Kyiv National University of Trade and Economics, Kyoto Str., 19, Kyiv, Ukraine
terminal-kiev@ukr.net*

This article is devoted to the issue of administrative responsibility, as a kind of legal liability related offenses in the customs legislation. The questions of tort relations arising in violation of a legislated order of goods and vehicles for commercial use through the customs territory of Ukraine and customs control and customs clearance of goods and vehicles for commercial use are considered.

It is noted the existing legal uncertainty and conflict of certain provisions present in the Customs Code of Ukraine and other legal acts on customs matters.

One of the main factors influencing the neutralization of such a negative socio-economic phenomenon, as a violation of customs rules, is the effective application of administrative and legal sanctions.

Unfortunately, in the current legislation of Ukraine, administrative customs in the customs sphere are not clearly regulated; there is also required the improvement of the systematization of types of administrative offenses, which would allow the same interpretation and application of the relevant rules of substantive and procedural law.

The imperfection of many legal norms regulating administrative and tort relations creates conditions for violations of the law, including regarding bringing to administrative responsibility for the violation of customs legislation, which, in turn, reduces the effectiveness of the application of this important legal instrument.

Therefore, the urgency of the problem is to consider administrative liability for violating the norms of customs legislation as an independent, specific, systemic, objectively enshrined in the law of the institute in the general theoretical and scientific and practical sense.

Analysing the state of scientific research on the subject, it should be noted that the question of administrative responsibility is most studied in the general limits of administrative-legal science. To a much lesser extent, the scientific opinion on legal responsibility in the customs sphere is presented. This also applies to the individual prevention of customs legislation violations, in particular, those who are prone to deviant behaviour in the field of customs relations.

Legal liability is a form of social responsibility, always associated with the possibility of using the force of the state and expressed in the sanctions of legal norms. Thus, a distinctive feature of legal responsibility is state coercion against the infringer in respect of the fulfilment of the requirements of this right.

There are several main types of legal responsibility that correspond to the main types of offenses: criminal liability; administrative liability; disciplinary liability; civil liability. Thus, depending on the type of the committed act, an appropriate type of liability and punishment are established, which are enshrined in the law. For example, the basis of the administrative responsibility of a particular person is the commission of an act that contains all the signs of the administrative offense.

Key words: administrative liability, legal liability, customs service, customs clearance, code, customs.

Конституція України проголошує Україну правовою державою, це положення закріплене в статті 1 Конституції України [1].

Правоохоронна діяльність є одним з основних видів державної діяльності, у свою чергу до відповідних компетенцій органів державного управління належить також протидія адміністративним правопорушенням у галузі митної справи (порушення митних правил).

Вчинення митних правопорушень, безумовно, негативно впливає на соціально-економічні інтереси держави, що є неприпустимим для подальшого ефективного розвитку вітчизняної економіки, негативно позначається на іміджевих та інвестиційних показниках України.

У сучасних умовах питання ефективності застосування адміністративно-правового впливу під час вчинення зазначених правопорушень є об'єктом розгляду як учених у галузі теоретичної адміністративістики, так і фахівців-практиків.

За даними Державної фіскальної служби України, лише протягом січня – вересня 2016 р. було порушено більше 17 тис. справ про адміністративні правопорушення в галузі митної справи на суму понад 1,6 млрд грн. Також митницями Державної фіскальної служби України (далі – ДФС) розглянуто більше 9 тис. справ про порушення митних правил та застосовано адміністративне стягнення у вигляді штрафу на суму понад 468 млн грн. На розгляд до суду митницями ДФС передано 6,4 тис. справ про порушення митних правил на суму близько 1,5 млрд грн. За результатами розгляду справ судом прийнято рішення про конфіскацію безпосередніх предметів правопорушень на суму понад 292 млн грн. Також накладено штрафів на 249 млн грн. З початку 2017 р. митницями ДФС було виявлено майже 15,5 тис. порушень митних правил на суму 1 млрд грн [2].

Одним з основних чинників, що впливають на нейтралізацію такого негативного соціально-економічного явища, як порушення митних правил, є ефективне застосування адміністративно-правових санкцій.

На жаль, у чинному законодавстві України не досить чітко регламентовано адміністративні делікти в митній сфері; також вимагає вдосконалення систематизація видів адміністративних правопорушень, яка дала б змогу однаково тлумачити й застосовувати відповідні норми матеріального та процесуального права. Недосконалість багатьох правових норм, що регулюють адміністративно-деліктні відносини, створює умови для порушення законодавства, у тому числі щодо притягнення до адміністративної відповідальності за порушення митного законодавства, що у свою чергу зменшує ефективність застосування цього важливого правового інструменту.

Тому актуальність проблеми полягає в розгляді адміністративної відповідальності за порушення норм митного законодавства як самостійного, специфічного, системного, об'єктивно закріпленого в нормах права інституту в загальнотеоретичному та в науково-практичному сенсі.

Аналізуючи стан наукового дослідження розглянутої тематики, необхідно зазначити, що питання адміністративної відповідальності найбільшою мірою досліджені в загальних межах адміністративно-правової науки. Значно меншою мірою представлена наукова думка щодо юридичної відповідальності в митній сфері. Це стосується також питання індивідуальної профілактики порушень митного законодавства, зокрема, з особами, схильними до девіантної поведінки у сфері митних відносин.

Питання адміністративної відповідальності досліджувались фахівцями в галузі адміністративного, митного права, кримінології, теорії управління. Найбільш вагомий внесок зробили В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, В.М. Бевзенко, А.І. Берлач, Ю.П. Битяк, А.С. Васильєв, В.В. Галуцько, Є.С. Герасименко, І.П. Голосніченко, Т.О. Гуржій, Є.В. Додін, А.Т. Комзюк, В.К. Колпаков, П.В. Пашко, Д.В. Приймаченко, В.В. Прокопенко, О.І. Остапенко та інші науковці.

Метою статті є висвітлення особливостей застосування юридичної відповідальності та її різновиду – адміністративної відповідальності – як найбільш поширеного засобу державного впливу в галузі митної справи.

З позиції етимології відповідальність – це обов'язок, необхідність давати звіт своїм діям і вчинкам, а також зазнати обтяжень за їх можливі наслідки.

Юридична відповідальність – це вид соціальної відповідальності, завжди пов'язаний із можливістю застосування примусової сили держави та виражений у санкціях правових норм. Таким чином, відмінною ознакою юридичної відповідальності є державний примус стосовно порушника щодо виконання вимог цього права.

Розрізняють декілька основних видів юридичної відповідальності, що відповідають основним видам правопорушень: кримінальну відповідальність, адміністративну відповідальність, дисциплінарну відповідальність, цивільно-правову відповідальність. Так, залежно від виду вчиненого діяння встановлюються певний вид відповідальності та покарання, які закріплені в законодавстві. Наприклад, підставою адміністративної відповідальності конкретної особи є вчинення нею діяння, що містить усі ознаки складу адміністративного правопорушення.

На думку професора А.І. Берлача, адміністративна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності та слугує однією з форм реагування держави на порушення встановленого порядку державно-управлінських відносин. У широкому розумінні адміністративна відповідальність являє собою правовідносини між державою (в особі уповноважених органів) і суб'єктами права, що виникають між суспільством та державою щодо точного й добросовісного виконання вимог, які містяться в нормах права. Відтак притягнення до адміністративної відповідальності – один із різновидів застосування норм права [3].

Поняття відповідальності за правопорушення у сфері митної справи мають складний, комплексний характер, зумовлений комплексним характером самої митної справи.

Адміністративну відповідальність за правопорушення в галузі митної справи можна визначити як особливу форму впливу держави на особу, яка вчинила діяння, що містить усі ознаки складу адміністративного правопорушення та посягає на встановлений митним законодавством України порядок переміщення, митного контролю й митного оформлення товарів і транспортних засобів комерційного призначення, які переміщуються через митний кордон України, порушує порядок у сфері розрахунку й оподаткування товарів митними податками, надання митних пільг та умов користування ними, що виражається в покладенні на порушника обов'язку зазнати певних негативних наслідків.

Законодавець у статті 458 Митного кодексу України (далі – МКУ) визначає, що порушення митних правил є адміністративним правопорушенням, яке являє собою протиправні, винні (умисні або з необережності) дії чи бездіяльність, що посягають на встановлений цим кодексом та іншими актами законодавства України порядок переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, пред'явлення їх органам доходів і зборів для проведення митного контролю й митного оформлення, а також здійснення операцій із товарами, що перебувають під митним контролем або контроль за якими покладено на органи доходів і зборів цим кодексом чи іншими законами України, та за які МКУ передбачена адміністративна відповідальність [3].

Необхідно зазначити, що адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені Митним кодексом України, настає також у разі, якщо ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність.

Правова норма статті 459 МКУ передбачає, що суб'єктами адміністративної відповідальності за порушення митних правил можуть бути громадяни, які на момент вчинення такого правопорушення досягли 16-річного віку, а під час вчинення порушень митних правил підприємствами – посадові особи цих підприємств [4].

Аналізуючи правовий зміст цієї правової норми, можемо зробити висновок, що адміністративна відповідальність юридичних осіб Митним кодексом України не передбачена. При цьому правові норми статей глави 68 МКУ («Види порушень митних правил та відповідальність за такі правопорушення») містять положення щодо адміністративної відповідальності саме юридичних осіб [4]. Це певний правовий алогізм.

Наприклад, санкція статті 472 МКУ («Недекларування товарів, транспортних засобів комерційного призначення») передбачає конфіскацію товарів, що є безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення та у свою чергу є власністю юридичної особи – суб'єкта митних правовідносин [4].

Так, професор Ю.П. Битяк наголошує на тому, що серед існуючих проблем адміністративної відповідальності юридичних осіб доцільно вирізнити основні: відсутність у чинному Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) як основному документі, що присвячений питанням адміністративної відповідальності, норм, які стосуються адміністративної відповідальності юридичних осіб; необхідність конструювання й наведення в єдиному нормативно-правовому акті повного переліку адміністративних стягнень, що можуть застосовуватись до юридичних осіб, з визначенням загальних правил накладення вказаних стягнень [5]. Із цим твердженням безумовно варто погодитись.

Розглядаючи адміністративну відповідальність юридичних осіб за порушення митних правил, варто підкреслити, що в процесі провадження в цих справах необхідно завжди точно встановлювати дієздатність і правоздатність відповідних юридичних осіб. Варто пам'ятати, що за порушення митних правил адміністративній відповідальності підлягають самі юридичні особи, а не їх представництва й філії (відокремлені підрозділи), які володіють повною дієздатністю та діють (вступають у правовідносини) від імені й за дорученням юридичної особи.

Вивчаючи та аналізуючи правові конструкції, запропоновані законодавцем у галузі митної справи, необхідно зробити акцент на явних протиріччях, що містяться в самій структурі вибудованої системи митного законодавства. Так, правові норми, які містить МКУ, конкурують на рівні диспозиції з правовими нормами, передбаченими статтями КУпАП. Наприклад, санкція статті 164-13 КУпАП «Порушення законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва», передбачає адміністративну відповідальність за порушення в галузі митної справи [6].

Провадження в справах про адміністративні правопорушення в галузі митної справи та розгляд таких справ відповідно до законодавства України про адміністративні правопорушення здійснює Державна фіскальна служба України.

Загальним для всіх видів порушень митних правил є те, що всі вони тією чи іншою мірою посягають на врегульовані нормами митного права суспільні відносини – митно-правові відносини (відносини, що виникають у зв'язку та з приводу переміщення товарів і транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон). Розрізняються вони за ступенем суспільної небезпеки, за спрямованістю на заподіяння шкоди тим чи іншим аспектам митної справи, за способом, місцем і часом їх вчинення (тобто за ознаками об'єктивної сторони), а в низці випадків – за суб'єктами, які їх здійснюють, та за деякими іншими критеріями.

Юридичний аналіз чинних митно-правових норм дає змогу виділити в об'єктивній стороні складу адміністративного правопорушення, що зветься порушенням митних правил, такі юридичні ознаки їх класифікації: 1) форма вчинення протиправного діяння (дія чи бездіяльність); 2) протиправний результат (матеріальна або нематеріальна шкода, збитки); 3) місце, час і засоби вчинення правопорушення.

Зрештою, залежно від суб'єктів, які їх здійснюють, порушення митних правил можна поділити на такі типи:

- 1) порушення митних правил, суб'єктами яких можуть бути будь-які фізичні або юридичні особи, що відповідають загальним ознаками суб'єкта адміністративного правопорушення (таких більшість);

- 2) порушення митних правил, суб'єктами яких можуть бути тільки спеціальні суб'єкти, тобто фізичні або юридичні особи, які володіють, крім загальних ознак суб'єкта адміністративного правопорушення, деякими характерними ознаками, що дають їм змогу виступати як конкретні правопорушення (наприклад, нездійснення вивезення або зворотне ввезення товарів та (або) транспортних засобів комерційного призначення особами (стаття 481 МКУ), де суб'єктом правопорушення можуть бути тільки фізичні (юридичні) особи, які тимчасово ввезли в Україну або вивезли з неї товари й транспортні засоби комерційного призначення) [4]. Аналогічної думки дотримується професор В.В. Ченцов [7].

Закріплена в статті 23 КУпАП норма-дефініція визначає адміністративне стягнення як міру відповідальності, що застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, у дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами [6].

Адміністративні стягнення за порушення митних правил – це заходи відповідальності за правопорушення, передбачені МКУ. Вони мають загальні характерні ознаки.

По-перше, вони зумовлюють реакцію держави на правопорушення у вигляді негативної оцінки як вчиненого правопорушення, так і самого правопорушника. Ця оцінка безпосередньо перебуває в правовій нормі закону, а під час її застосування відображається в певному управлінському рішенні митного органу (посадової особи), який виступає від імені держави та наділений у необхідних випадках правом на державний примус. Російські вчені Б.І. Сосна та Г.П. Івлієв зазначають, що державний примус не може бути та не є єдиним засобом забезпечення виконання правових норм, проте там, де така сила відсутня, взагалі немає самого права, реального виконання правових норм [8].

По-друге, адміністративно-правові стягнення за порушення митних правил за соціальною сутністю та змістом являють собою заходи примусу, які обмежують винного в його правах.

По-третє, законодавцем окреслено вичерпний перелік стягнень за порушення митних правил. Посадові особи митних органів не мають права застосовувати інші стягнення, крім тих, що передбачені в Митному кодексі України [4].

Зазначений перелік стягнень за порушення митних правил включає різні за характером і тяжкістю санкції, що відображають різний характер та ступінь суспільної небезпеки порушень митних правил, передбачених МКУ.

Правова норма статті 461 МКУ визначає, що за порушення митних правил можуть бути призначені, залежно від виду вчиненого правопорушення, покарання виключно у вигляді попередження, адміністративного штрафу та конфіскації товарів, транспортних засобів комерційного призначення – безпосередніх предметів порушення митних правил, товарів, транспортних засобів зі спеціально виготовленими сховищами (тайниками), що використовувались для приховування товарів – безпосередніх предметів порушення митних правил від митного контролю [4].

Вітчизняні вчені Д.В. Приймаченко та В.В. Ченцов зазначають, що серед передбачених законодавцем заходів адміністративно-примусового характеру (таких як митний контроль, адміністративне затримання, вилучення товарів і документів) тільки адміністративні стягнення виконують функцію покарання та лише за фактом їх застосування настає адміністративна відповідальність [9]. Із цією думкою безумовно варто погодитись.

Статистичні дані, наведені Державною фіскальною службою України, вказують на те, що штраф є найбільш поширеною формою адміністративного стягнення майнового характеру [2].

Також необхідно зазначити, що згідно з результатами науково-правових досліджень правозастосовної діяльності органів доходів і зборів тяжкість санкцій за порушення норм

митного законодавства не завжди пропорційна характеру й рівню суспільної небезпеки протиправного діяння.

Таким чином, реалізація закріпленого за митними органами правоохоронного статусу зустрічається з проблемами, вирішення яких потребує часу й активних творчих пошуків. Насамперед це стосується питань нормотворчої діяльності законодавчого органу.

Частково невирішеність розглянутих проблем пов'язана з недосконалістю категоріального апарату, що не дає змогу адекватно й послідовно відображати природу адміністративної відповідальності в митній сфері.

З метою розв'язання нагальних проблемних питань, присутніх у сфері боротьби з контрабандою та порушенням митних правил, необхідно усунути правову невизначеність і колізійність норм митного законодавства в царині адміністративної відповідальності за порушення митних правил.

Для більш ефективного вирішення зазначених питань пропонуємо норми щодо адміністративної відповідальності, у тому числі відповідальності за порушення митного законодавства, які нині містяться в різних кодифікованих збірниках, незалежно від їх відомчої належності об'єднати в єдиному комплексному кодифікованому адміністративно-правовому акті, тобто в Кодексі України про адміністративні правопорушення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (редакція від 30 вересня 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua/search/?query=%>.
3. Берлач А.І. Адміністративне право України : [навч. посібник для дистанц. навчання] / А.І. Берлач. – К. : Університет «Україна», 2004. – 472 с.
4. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI (редакція від 1 січня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/paran151#n151>.
5. Адміністративне право України : [підручник] / [Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, О.В. Дьяченко та ін.] ; за ред. Ю.П. Битяка. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 544 с.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-X (редакція від 10 березня 2017 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
7. Митне право України : [навч. посібник] / за заг. ред. В.В. Ченцова. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 283 с.
8. Сосна Б.И. Таможенное право / Б.И. Сосна, Г.П. Ивлиев, Г.К. Аворник. – М. : Проспект, 2005. – 593 с.
9. Митне право України : [навч. посібник] / за заг. ред. В.В. Ченцова, Д.В. Приймаченка. – К. : Істина, 2008. – 328 с.

REFERENCES

1. “Constitution of Ukraine” : Law of Ukraine on 28.06.1996 № 254к/96-BP (as amended on 30.09.2016), available at : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. The official website of the State Fiscal Service of Ukraine, available at : <http://sfs.gov.ua/search/?query=%>.

3. Berlach, A.I. (2004), *Administratyvne pravo Ukrainy : navch. posib. dlya dyst. navch.* [Administrative law of Ukraine : textbook for a distance learning], University «Ukraine», Kyiv, Ukraine.
4. “Customs Code of Ukraine” : Code of Ukraine, adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on 13.03.2012 № 4495-VI (as amended on 01.01.2015), available at : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/paran151#n151>.
5. Bytyak, Yu.P., Harashchuk, V.M., Diachenko, O.V. et al. (2007), *Administratyvne pravo Ukrayiny : pidruchnyk* [Administrative law of Ukraine : textbook], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
6. “On Administrative Violations” : Code of Ukraine on 07.12.1984 № 8073-X (as amended on 10.03.2017), available at : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
7. Chentsov, V.V. (2007), *Mytne pravo Ukrayiny : navch. posib.* [Customs law of Ukraine : textbook], Tsentr navchalnoi literatury, Kyiv, Ukraine.
8. Sosna, B.I., Ivliev, H.P. and Avornyk, H.K. (2005), *Mytne pravo* [Customs law], Prospekt, Moscow, Russia.
9. Chentsov, V.V. and Pryimachenko, D.V. (2008), *Mytne pravo Ukrayiny : navch. posibnyk* [Customs law of Ukraine : teaching aid], Istyna, Kyiv, Ukraine.